

SÁRKÁNY MIHÁLY

HOGYAN TERMELNEK ÉS NEM TERMELNEK KÁVÉT KIKUJU KISBIRTOKOSOK?

Barátságunk Pozsony Ferencsel 1994-re nyúlik vissza, amikor először hívtott meg a Babeş-Bolyai Tudományegyetemre, hogy a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén megindult néprajzi képzés keretében Afrika néprajzáról adjak elő. A következő években azután többször meginvitált gazdasági antropológiai kurzusok megtartására. A 60 éves Pozsony Ferencet ezért most olyan gazdasági antropológiai tanulmánnyal köszöntöm, amely afrikai kutatásomhoz kapcsolódik.

A PROBLÉMA

1989-ben nem újították meg a Nemzetközi Kávé Egyezményt,¹ összeomlott a nemzetközi kávékartell, ami a kávéárak zuhanására vezetett a világpiacon. Ezzel párhuzamosan csökkent a kávétermelés Kenyában. A csúcsnak mondható 1987–88-as kávéév² 129000 tonnás terméséhez képest egyre kevesebbet állítottak elő: a következő években 117000, 93000, majd 1990–91-ben 87000 tonnára, vagyis az 1980 előtti szintre esett vissza a termelés (Coffee... 1992).³

- 1 International Coffee Agreement. Az Egyezményt 1962-ben kötötték a világ nagy kávétermelői öt évre, majd többször megújították. Az 1989-ben esedékes megújításban azonban nem tudtak megegyezni. Az Egyezményt 1994-ben kötötték meg újra.
- 2 A kávéév nyár közepén kezdődik Kenyában, amikor a kávécserje gyümölcse kezd beérni, a szüret csúcsideje november és december, majd a betakarítás befejezése és a kávé értékesítése, ezzel a kávéév lezárása már a következő év tavaszára esik.
- 3 A kenyai kávétermelés felfutásának és visszaesésének adataira lásd továbbá Lofchie 1989: 86–87, 155–156.

Ez a hanyatlás fölöttébb érzékeny csapás volt a kenyai nemzetgazdaságra nézve, amelynek teljes exportjüvedelméből 30-40 % a kávéexportból folyt be az 1960-as, 1970-es, 1980-as években, hogy 1989 után ez az arány a 10% felé közelítsen, sőt 2001-ben már csak 6 %-ot tett ki (Maitha 1974: 30, Mbilinyi 1976: 36, Karanja–Nyoro 2002: 8). Történt ez egy olyan országban, amelynek egyrészt a kávéeladás nem okozott gondot: az igen kiváló minőségű, az úgynevezett Columbia Mild kategóriában versenyképes kenyai kávéra mindig volt kereslet, nem mindegy, persze, hogy milyen áron; másrészt elvileg nem csökkenthetett a termőterület, mert az állam megtiltotta az ültetett kávécserjék kivágását.

A kérdés tehát az volt, hogy hogyan következett be a csökkenés a tilalom ellenére, és miért mondtak le a termelők a kávéeladásokból remélhető jövedelemről.

A KUTATÁS

A probléma feltárására a nairobi Institute Française de Recherche en Afrique kutatást kezdeményezett 1993-ban, szervezője Bernard Calas volt, kiterjesztve a figyelmet a közgazdasági, agrárgeográfiai és etnológiai vonatkozásokra, ebbe volt alkalmam bekapcsolódni.⁴

A kávétermesztés Kenyában részben erre a növényre szakosodott nagy ültetvényeken folyik, részben kis gazdaságokban. Magam az utóbbiak vizsgálatára vállalkoztam.

Kenyában, korábbi sikertelen kísérletek után, 1901-ben Ágoston rendi szerzetesek honosították meg a kávé. A cserjéket valószínűleg Reunion szigetéről hozták be, az egykori Bourbon szigetről, mert a kenyai kávé mindmáig bourbon típusú arabica-ként tartják számon (Hill 1956: 4). A szerzetesektől fehér ültetvényesek vették át a termesztést, kiterjesztve azt Kenya központi és nyugati magassági régióira, azokra a területekre, amelyek az ország földművelésre alkalmas térségeinek negyedét teszik ki. Az afrikai gazdákat kirekesztették ebből a termelési ágból kezdetben (Maitha 1974: 23). Először 1937-ben a nyugati Nyanza tartományban kapcsolódhattak be, a főként kikujuk lakta Központi Tartományban, a legtermékenyebb Központi Magasságokon csak az 1940-es évek végén, de 1965-től a termőterület nagyobb részén már kistermelők állították elő a kávé. A kávétermesztés kistermelők közötti elterjesztésében fontos szerepe volt egy kiváló brit agrárszakember, Norman Humphrey ajánlásának, aki 1944-ben végzett igen alapos kutatást kikujuk körében, s megállapította, hogy a területen mintegy kétszer annyian élnek, mint amennyi embert a térség az adott mezőgazdasági tevékenységekkel el tud tartani. Számításai szerint akkoriban 6,71 acre, tehát kb. 2,71 ha földterülettel rendelkezett egy család, s ennek is csak fele volt földművelésre alkalmas, egy főre pedig 1,18 acre, vagyis mintegy 1334⁵ négyzetgölt lehetett számítani. A megélhetés esélyeinek növelése, a terület jobb kihasználása érdekében javasolta a domboldalak teraszosítását és a munkaerőt lekötő, jövedelmezőnek ígérkező kávétermesztést, hiszen az 1700-1800

4 A kutatásban részvétel lehetőségéért és a terepmunka támogatásáért köszönettel tartozom a nairobi IFRA akkori igazgatójának, Le Cour Grandmaison asszonynak és valamennyi munkatársának, különösen Bernard Calas-nak.

5 Humphrey és általában a kenyai szerzők a területet acre-ben adták meg, az értékeket átszámítottam a magyar olvasó számára érzékletesebb mértékegységekre. Az egy főre eső földterületet magam számítottam ki a Humphrey által közölt lélekszám adat (1944-ben egy család 5,69 fő) segítségével (Humphrey 1945: 4).

m magasán fekvő vidék vulkanikus talaja és a csapadékviszonyok ideális feltételeket nyújtottak (Humphrey 1945: 4–10).

Ennek megfelelően a kutatás színhelyéül egy kikuju falut kerestem Nyeri Districtben, az egyik olyan kikuju térségben, ahol kistermelők vannak többségben (szemben a déli kikuju területekkel, ahol nagy ültetvényeken folyik a termesztés, ott található a kávé kutatóközpontja is Ruiruban). A választás végül Riritire esett, amiben nagy szerepe volt kiváló tolmácsomnak, barátomnak és kutatásom segítőjének, Richard Muriuki Mathengének, aki szociálanropológiából BA fokozattal rendelkezve vállalta a munkát mellettem – ezt megelőzően egyébként közel másfél évig volt munkanélküli –, és akinek családjánál, nagymamájával egy házban lakhattam.

A bantu nyelvű kikujuk Kenya legnagyobb népe, az összlakosság mintegy 20%-át teszik ki, számuk 7 millióra tehető.⁶ A Központi Magasföldeknek a Kenya-hegy, az Aberdare hegység, Ngong Hills és Ol-Doinyo Sabok alkotta négyszögét a 18. század végétől szállták meg északkeleti irányból (Muriuki 1976: 115–123), hogy azután a 20. században azon is túlterjeszkedjenek. A földművelő és pásztorkodó kikujuk egykor kemény harcosok voltak, mára pedig az ország legtanultabb népe, akiből nem csak politikusok kerülnek ki, hanem szép számmal tanítók és tanítónők, irodai alkalmazottak, különböző mesteremberek, boltosok, vállalkozók. Hagyományos gazdálkodásuk jól ismert, kitűnő monográfiákat írtak róluk Jomo Kenyatta az első kenyai elnök és Louis L. Leakey, aki nem csupán paleoantropológusként híres, mint a zinjanthropus megtalálója, hanem a kikuju népélet kitűnő ismerőjeként is, hiszen kikuju gyermekekkel együtt nőtt fel és beavatást is nyert a kikuju társadalomba. Kenyatta műve 1938-ban, Leakey monumentális munkája a déli kikujukról 1977-ben, halála után jelent meg, de az 1903 előtti viszonyok bemutatására irányult, így azokban nem esik szó a kávéról. Megemlíti már a kávé termesztését Jeanne Fisher a kikuju földművelésről írott igen kiváló áttekintésében, amelyet kormányzati célra készített az 1950-es évek végén, megadva, hogy nevét – *kahawa* – a kikujuk a szuahéli nyelvből vették át (Fisher é. n.: 231), de műveléséről nem ír, hiszen az csak a függetlenné válást követően, 1964-től vált széleskörűvé. Született viszont már monográfia egy kávészövetkezet szervezeteiről és működéséről (Hedlund 1992), amely Kirinyaga Districtben található. Néhány vonásában a működés és főként a tagok kifizetésének rendszere eltért attól, amit a kutatás során megtudtam, de nagy segítséget nyújtott az általam meglátogatott termelők szövetkezeteikhez fűződő kapcsolatának a vizsgálatában.

A kávétermesztés közgazdasági és biológiai vonatkozásainak is jelentékeny irodalma van, a Coffe Board of Kenya 1935 óta ad ki *Kenya Coffee* címen folyóiratot is – ezekből megismerhettem az egész kávégazdaság működését az országban, ami nélkülözhetetlen volt annak megértéséhez, hogy hogyan alakul a termény jövedelmezősége (Karanja 1992), arról viszont keveset, hogy mi zajlik a falvakban a kávéültetvényeken.

Első dolgom az volt, hogy megtanuljam, milyen munkákat kell végezni a kávécserjével a jó termés érdekében. Hamar kiderült, hogy szinte minden munkafázis megegyezik a szőlővel végzett munkákkal. Ugyanúgy harmadik évben hoz a cserje termést ültetését követően, ugyanúgy kell trágyázni, metszeni, gyomot irtani, növényvédő szereket alkalmazni. Csak a termés, a kávécseresznye szedése tér el, az a cseresznyéjéhez hasonló, majd a feldolgozás, ami már ipari keretek között történik.

6 Pontos adattal nehéz szolgálni, különböző becslések találhatók az interneten a 2009-es népszámlálást követően, az ország népességén belül a becslés 17-22% között mozog (pl. [www.kenya-information-guide.com/Kenya population](http://www.kenya-information-guide.com/Kenya%20population) és www.worldpopulationreview.com/countries/Kenya-population).

A terepet bejárva az is nyilvánvalóvá vált, hogy bár a kávécserejéket a kertekben ugyan más növényektől elkülönült részekre ültették el, ám közöttük olykor felbukkantak más termelvények is, kiterjesztve ezekre a foltokra is azt a több afrikai néptől ismert, és Kikuju földön is honos gazdálkodási hagyományt, hogy köztes vetéssel természetnek sokféle növényt egymás közelében (Fischer é. n.: 246–247).

Ezek után készítettem egy kérdőívet, amelyben egy-egy család összetételéről, a tagok iskolai végzettségéről, jövedelemszerzési módjairól, a földtulajdonviszonyokról, a kávé és egyéb növények termesztéséről, a velük való munkákról, a családi üzemen belüli arányaikról, az állattartásról, a családon belüli munkamegosztásról, a kávécserejék fajtáiról, négy éven keresztül a hozamokról, a földjavító és a kávécserejéket védő-gondozó eljárásokról, a különböző termelvények árusításáról, a jövedelemben elfoglalt rangjáról, mezőgazdasági termények és termékek valamint a bérmunka jövedelmi arányáról és a kávéjövedelem megszerzésének módjáról – minthogy a kifizetés igen bonyolult – és a kávétermesztéssel kapcsolatos további szándékokról kíséreltem meg adatokat gyűjteni helyi tanítók bevonásával, hogy kiegészítsem a saját megfigyeléseimet és különböző családok körében végzett adatgyűjtésemet. 132 kérdőívet osztottam ki Rititiben és környékén, ahol ugyanahhoz a karatínai központú szövetkezethez kötődtek az emberek, 75-öt pedig, kontrollképpen, egy 20 km-re fekvő másik szövetkezet tagjai között, amelynek központja Mukurwe-iniben volt. Összesen 164 kérdőívet kaptam vissza, ami kifejezetten jó aránynak mondható. Ugyancsak ellenőrzésképpen igyekeztem a kávégyárnak mondott átvevő helyekről is adatokat gyűjteni a termelőnként leadott mennyiségekről.

EREDMÉNYEK

A földet az emberek hagyományos módon és munkamegosztással művelték meg. Azaz kézi erővel folyt a munka, a legfőbb eszköznek a bozótvágó kés, a panga bizonyult, amelyet megrövidítve ültető eszközként is használtak, de kisebb fákat is kivágnak vele. Kapák és rögtörő villák is használatban voltak. A munkamegosztás fő kontúrjai sem változtak meg a 20. század eleje óta (Kenyatta 1938: 53–57). A legtöbb földművelő munkát a nők végezték, miként a házkörüli munkákat, vízfordást is. Az ilyen tevékenységekből a magasabb iskolai végzettségű nők sem vonták ki magukat. A fiúgyermek beavatásuk előtt részt vettek a női munkákban, azt követően már nem. A férfiak segítettek a talaj megtisztításában, ők ültették a fákat, így a kávécserejéket is, segítettek a kávé és a tea szedésében, a kávé beszállításában a kávégyárba, újonnan termesztésre vont növényeket ők ültettek, mint a szukuma wiki (vadkáposzta). Megjegyzendő, hogy napszámba járó férfiak végeztek női munkát is. Megjelentek továbbá férfi áruterelő farmerek, akik életprogramjuknak tekintik ezt a tevékenységet. Főként férfiak végezték a nem hagyományos mezőgazdasági munkákat, mint a műtrágya és növényvédő szerek kiszórása vagy a permetezés. Vagyis a gazdálkodás új technikái azzal, hogy a férfiakat fokozottabban bevonták a mezőgazdasági munkákba, valamelyest módosították a nemek közötti munkamegosztás mélyen gyökerező mintáját.

A hagyományos földművelési technikákat ugyanis kiegészítette az államilag garantált vetőmagok alkalmazása, a műtrágya és vegyszerek használata, Európából hozott szarvasmarhák elterjesztése (jersey, Holstein-fríz fajták), és ami mindennél fontosabb, tapasztal-

ható volt az új módszerek, technikák iránti érdeklődés, amelyeket középiskolában is tanítanak, amiről személyesen is meggyőződhettem. Ennek a ténynek nyomatékot ad, hogy a kérdőíves mintámban a családok kétharmadában legalább egy fiú, egyharmadában legalább egy leány középiskolát végzett. Nem lebecsülendők a terméshozamok sem, például kukoricából Rititiben elérték a hektáronkénti 55 mázsás hozamszintet. A technikai ismeretek széles körben elterjedtek voltak, mint a kérdőívekben adott válaszokból kiderült, ám a tudás alkalmazása sokkal ritkábban fordult elő, tekintettel a kemikáliák árára.

A kávétermesztés finansziális vetülete egyébként is sok fejtörést okozott. A kávégyárba bevitt kávé ugyanis egy kávéév során részletekben fizették ki, négy különböző alkalmal. Először egy bizonyos becsült összeget kapott a termelő, amikor a leadott kávéját lemérték. Egy második fizetésben részesült, amikor Nairobiban minősítették, majd harmadik alkalommal, amikor Nairobiban aukción eladták, s végül, amikor az otthon szárított mbunyinak nevezett kávé is eladták már, akkor a kávéév lezártával egy végső elszámolás történt. Ennek nyomon követése a legtöbb termelőnek fejtörést okozott, annál is inkább, mert a neki kifizetett összeget számos levonás csökkentette. Levontak az egész kávéágazatot működtető Coffee Board of Kenya részére, levonták a szövetkezeti szolgáltatások (szállítás, kemikáliák) árát, ha kölcsönt vett fel a szövetkezeti banktól, akkor a kamatot, amelynek rátája 1993-ban 19% volt, levontak a szakszervezet támogatására. Mindezt nehéz volt követni, és a kávé árának zuhanásával előállott az a helyzet, hogy a termelés finanszírozása többre került, mint amennyit a termés hozott. Akadt, aki annyira kilátástalannak látta a helyzetét, hogy inkább le se szedte a kávéját, ezzel elérve, hogy a szövetkezeti bank ne tudja rajta behajtani a tartozást kamatostól.

Ebbe a mezőgazdasági, szervezeti és pénzügyi kultúrába illeszkedett a kávé termesztése, amelyhez társult egy különös vonás. A földbirtokok, névleg legalábbis, mindig férfiak tulajdonában vannak (valójában a helyzet sokkal bonyolultabb, amint egy más tanulmányban elemeztem, Sárkány 2001), ám a kávécserjék a nők sajátjai. Ennek a magyarázata a következő.

Kávécserjéhez egy szövetkezeten keresztül lehet jutni, amely az egyes falvakban rendelkezik képviselővel, de jóval nagyobb térséget fog át. A karatini szövetkezetnek, amellyel Rititi lakói kapcsolatban álltak, több, mint 18 000 tagja volt, és nem is csak kávé termesztésére és értékesítésére specializálódott, begyűjtötte és értékesítette például a tehéntejet is. Így a szövetkezet munkatársai, érthetően, nem tudták pontosan, hogy mi történetik az egyes kisbirtokosok földjén. Szem előtt tartották viszont az állami követelményt, hogy a tőlük kapott-megvásárolt és elültetett cserjét nem szabad kivágni. Ám, ha valami történik vele, csak az asszonyon kereshető a kár.

Márpedig történik.

Az egyes gyáraktól kapott adatokból kiviláglik, hogy 1988 és 1993 között valóban csökkent a kávétermelés, de nem egyenletesen. Szóródás mutatkozik az egyes gyárak és évek között is, ami arra vall, hogy az emberek kísérleteztek. Kiben a vállalkozói kedv kerekedett felül, kiben a félelem a további jövedelemvesztéstől, ám mintha az elhatározás társadalmi körönként egyeztetett nézet lett volna, mintha a rokoni szálakkal megerősített szomszédságok egyeztetett döntései szabták volna meg, hogy több vagy kevesebb figyelmet fordítsanak a kávétermesztésre, hiszen egy-egy gyárhoz egy-egy falu, falurész kötődött.

Az adatokból kiviláglott, hogy a térség túlnépesedése jelentékenyen előrehaladt. Nyeri District általam vizsgált térségeiben közel 600 fő lakott 1 km²-en az 1980-as években (Kalule é. n.: 7), vagyis a vizsgált időszakban a népsűrűség meghaladta Hollandiáét, miközben mindössze két kisebb város volt a Districtben, maga Nyeri és Karatina, egyébként inkább csak piacközpontok voltak a falvakon kívül. Az egy főre eső földterület pedig

1944-hez képest a felére, kb. 0,6 acre-re, vagyis kevesebb mint 700 négyszögöltre csökkent, családonként számítva pedig mintegy 1,36 ha-ra (3,36 acre). Ezek a számok azonban jelentős szóródás átlagai, az egy főre eső terület 0,05 és 21 acre (azaz 56 négyszögöl és 8,5 ha) között változott adataimban.

A földszüke egyik következménye, hogy nőtt a nem mezőgazdasági jövedelemszerzésre irányuló erőfeszítés és a bér munkára való hajlandóság, valamint a vállalkozó kedv. Egy másik az önellátásra való törekvés megerősödése. Szól mellette világos érv, mint az alapélelem-félék árának növekedése – egy kiló kukoricaliszt 17,50 shilling volt 1993-ban, amikor egy kg leadott kávéért nem kaptak ennyit a megelőző kávéévben – (ez cseresznye állapotúként értendő, amit utána hántolnak, szárítanak, így lesz kb. 7 kg kávécsesznyéből 1 kg szemes kávé), továbbá egy másik érv, hogy ha kevés az élelem, akkor előnyösen értékesíthetővé válik az élelmiszer. Jelen van azonban az a megfontolás is, hogy lehetőleg ne adjanak ki pénzt arra, ami megspórolható, hiszen vannak költségek, amelyek elkerülhetetlenek, például az iskoláztatás díjának befizetése.

Ebből a szempontból nézve a köztes vetés, például, nem csupán azzal az előnnyel jár, hogy csökkenti annak a veszélyét, ha valamelyik növény nem terem megfelelően, hanem a különböző beérési idők miatt arra is esélyt kínál, hogy minden talpalatnyi földet akár évente kétszeri vetéssel is kihasználjanak.

Különösen jól példázta ezt az igényt, és az élelemtermelés fontosságát Rititi egyik leggazdagabb családja, két leánytestvére, akik 7,2 acre (2,9 ha) földön gazdálkodtak. Ebből 3 acre-n kávé termeltek, a föld többi részén kukoricát, babot, banánt, répát, spenótot és szukuma wikit ültettek. Volt legelőjük és 6 tehenük, eladásra neveltek csirkét, 66 darabot adtak el egy évben – megjegyzendő, hogy a kikuju nők nem ehetnek tojást, ezért nem szívesen foglalkoznak csirkékkel. A legnagyobb jövedelmet azonban nem ez hozta, hanem, előre látó apjuknak köszönhetően, volt 77 makadámia diófájuk. A kávéjukat elhanyagolták, így 1988 és 1992 között 8000 kg-ról 2000 kg-ra esett a termelésük, amiért egy év jövedelmeként 6000 kenyai shillinget kaptak. A diófák terméséért viszont 150 000 shillinget, ami két tanítói fizetésnek felelt meg egy évben. Mégsem gondoltak arra, hogy további diófákat ültetnek, mert azok árnyékában nem lehet termelni semmit. A kávécserejük között viszont termeltek babot és kukoricát is, amelyből szintén eladtak, miként a szukuma wikiből és a tejből is.

A többség viszont nem ilyen gondokkal küzdött, nem tudott kizárólag farmerré válni. Kénytelen volt nem mezőgazdasági munkát keresni, például az építőiparban. Megkísérelte a nem mezőgazdasági jövedelemszerzést kombinálni a mezőgazdasággal, kialakult az ingázók rétege, s volt, aki a saját föld művelését alkalmi, mások földjén végzett bér munkával egészítette ki.

Birtokméretek szerint ez úgy nézett ki, hogy a család nagyságától függően legalább 1,5-3 acre-re (0,6-1,2 ha), vagy fejenként több, mint 700 négyszögölnyi földre volt szükség ahhoz, hogy valaki csak mezőgazdasági munkából megpróbáljon megélni. Az ebbe a körbe sorolhatók többnyire kevés gondot fordítottak a kávécserejére, ezért cserjénként 3 kg körüli termést szüreteltek, holott egy kávécsereje hozama 10-40 kg között van, ha mindent megkap, ami a jó termést elősegíti. Meglepetésre, aki a kávé közé babot ültetett, 3 kg-nál többet gyűjtött össze, mert a babot megrágyázta, ami jótékonyan hatott a cserje terméshezámára is. Egyetlen család akadt, igaz, ott csak két gyermek volt a 4-6 gyermekes szokványos család helyett, amely tagjai inkább kávécserejékre fordítottak gondot más termelvények helyett, és elérte a cserjénkénti 10 kg-os átlagot.

Akinek ennél kevesebb földje volt, vagy a családméret miatt egy főre 350 négyszögöl sem jutott, többnyire az alkalmi munkát választotta, és alapvető tápláléknövények termesztésére törekedett. Az ebbe a kategóriába sorolhatók között voltak, akik a kávécserejét

annyira visszametszették, hogy semmilyen termést ne hozzon, és kukoricát ültettek közé, amely elnyomta teljesen a kávécsérjét. Természetesen mindig akad kivétel. Találkoztam egy egészen apró földdel rendelkező, nem mezőgazdasági munkát végző férfival, akinek összesen négy kávécsérjeje volt egy olyan faluban, ahol már teát is lehet termesztetni. Anyyira gondosan vigyázott a csérjékre, hogy elérte a csérjénkénti 40 kg-os hozamot.

Végül ott volt azoknak a csoportja, akiknek több mint 3 acre (1,2 ha) földje volt. Ezzel már ritíti viszonyok között tehető gazdáknak számítottak. Ők voltak a másik csoport, akik előszeretettel visszametszették a csérjéket, hogy ne kelljen velük bajlódni, és fűvel vetették be a kávéültetvényt, ott legeltették a teheneiket, amelyek tejéért jóval nagyobb jövedelemhez jutottak, mint a kávéeladásból. Akadtak közöttük olyanok is, akik nem metszték vissza a kávé, de semmi gondot nem fordítottak rá. A csérje így is adott legalább egy kiló kávé, amit azért szedettek le munkásokkal, hogy azoknak napszámot fizethessenek, így patrónus-kliens típusú kapcsolatot ápoljanak velük, miként egy ágykészítő üzemmel is rendelkező 2,5 ha földet magáénak tudó vállalkozó tette.

Mindebből kiviláglik, hogy egy jövedelemmel kecsegtető árúnövény, a kávé termesztése illetve annak feladása – a hagyományos munkakultúra fenntartása és új ismeretek készsége befogadása mellett, ám tőkehiánnyal küszködve és a világgpiaci kihívások közepette – olyan racionális megfontolások szerint történt, amelyet a léthelyzet diktált. Akinek módja volt a jövedelemszerzés különböző változatai között választani, igyekezett azt részesíteni előnyben, amelyik többel kecsegtetett. Aki viszont aközött kényszerült választani, hogy tud enni adni a családnak, akár a jövedelem elmaradását is vállalva, vagy nem, jóllehet az erőfeszítés talán hosszabb távon megérte volna, mégis az élelemnövények kultiválása mellett döntött, amelyet uralkodó parancsnak fogadott el a falu többsége, azok is, akiknek módjuk volt kísérletezni a jobb megélhetés reményében. Ugyanaz történik a kikuju falvakban, ami az industrializáció peremvidékén, Kelet-Európa falvainak tőkehiányos paraszti üzemeiben zajlott le a kibontakozó piactgazdaság körülményei között, jó ideig konzerválva a paraszti létformát a II. Világháborút megelőzően.

A vizsgálatom óta eltelt időben a kistermelők kávéprodukcója tovább csökkent Kenyában, jóllehet a kávétermesztés területe nem zsugorodott. Közben volt két jó év az 1992-es évek második felében, amikor megduplázódott a kávé átvételi ára, és erre a kistermelők azonnal termelésnövekedéssel reagáltak, de az árak esésével a csökkenés trendje tovább folytatódott ezeket az éveket követően (Karanja–Nyoro 2002: 29). A tények tehát azt látszanak igazolni, hogy bár az államvezetés 1992 óta számos ösztönző intézkedést hozott, messze a lehetőségek alatt marad Kenyában a kistermelők kávétermesztése, ha az veszélyezteti az élelemmel való ellátás biztonságát.

SZAKIRODALOM

COFFEE...

1992 Coffee. An industry on the decline. *The Weekly Review*. March 27. 22.

FISHER, Jeanne M.

é. n. *The Anatomy of Kikuyu Domesticity and Husbandry*. The Department of Technical Cooperation. (Bekötött, géppel írt, sokszorosított kézirat, 295 oldal, a University of Nairobi könyvtárának East Africa gyűjteményében. Jelzete: Afr. DT 435.43 K5 F5)

HEDLUND, Hans

1992 *Coffee, Co-operatives and Culture: An Anthropological Study of a Coffee Cooperative in Kenya*. Oxford University Press, Nairobi.

HILL, Mervyn F.

1956 *Planters' Progress*. Nairobi, Coffee Board of Kenya.

HUMPHREY, Norman

1945 *The Kikuyu Lands: The Relationship of Population to the Land in South Nyeri in the Light of Available Statistics*. Colony and Protectorate of Kenya Government Printer, Nairobi.

KALULE, Henry

é. n. *Demography and Resource Development*. Nyeri District. Kézirat, 9 oldal.

KARANJA, Andrew M.

1992 Coffee production and profitability in the smallholder sector in Kenya. *Kenya Coffee* 50. (670) 1375–1388.

KARANJA, Andrew M. – NYORO, James K.

2002 *Coffee Prices and Regulation and their Impact on Livelihoods of Rural Community in Kenya*. Tegemeo Institute of Agricultural Policy and Development, Egerton University, Nairobi.

KENYATTA, Jomo

1938 *Facing Mount Kenya*. Nairobi, 1978. Heinemann Kenya.

LEAKEY, Louis S. B.

1977 *The Southern Kikuyu before 1903*. I–III., Academic Press, London–New York–San Francisco.

LOFCHIE, Michael R.

1989 *The Policy Factor. Agricultural Performance in Kenya and Tanzania*. Lynne Rienner Publishers Inc. – Heinemann Kenya Ltd, Boulder & London–Nairobi.

MAITHA, J. K.

1974 *Coffee in the Kenyan Economy*. East African Literature Bureau, Nairobi–Kampala–Dar es Salaam.

MBILINYI, Simon M.

1976 *Economics of Peasants Coffee Production in Tanzania*. Kenya Literature Bureau, Nairobi.

MURIUKI, Godfrey

1976 The Kikuyu in the pre-Colonial Period. In: Ogot, B. A. (ed.) *Kenya before 1900*. East African Publishing House, Nairobi, 106–138.

SÁRKÁNY Mihály

2001 Kávé és földtulajdon a kikujuknál. In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 171–177.

CUM PRODUC SAU MAI DEGRABĂ NU PRODUC CAFEA MICII PROPRIETARI KIKUYU?

Cafeaua din Kenya este de o calitate extraordinară, iar exportul este deosebit de important pentru economia țării. Valorificarea ei nu a fost niciodată problematică, însă din 1989, odată cu retragerea Acordului Internațional Asupra Cafelei, prețul a scăzut, dar și cantitatea produsă an de an, deși tăierea arbuștilor fusese interzis. Autorul a efectuat cercetări în Districtul Nyeri în anii 1993 și 1995, pentru a descoperi care sunt factorii care determină acest trend. Cultivarea neglijentă, plantarea altor culturi între arbuști au rezultat o producție mai mică, totodată tunderea arbuștilor până la rădăcină a adus cu sine pierderea totală a recoltei. Mărirea proprietății, respectiv numărul membrilor familiei par să determine opțiunea pentru unul sau celălalt dintre aceste metode. Unii agricultori întreprinzători au optat pentru tăierea până la rădăcini, pentru a produce produse mai profitabile, de exemplu lapte. Mulți mici proprietari au procedat la fel, pentru a produce alimente în loc de cafea. Asigurarea hranei a fost de regulă factorul primordial în deciziile cu privire la producția de cafea.

COFFEE AS A CHALLENGE FOR THE KIKUYU SMALLHOLDER: TO PRODUCE IT OR NOT TO PRODUCE IT?

The quality of the Kenyan coffee is excellent, and exporting coffee is of vital importance in the Kenyan economy. Marketing Kenyan coffee was never a problem, but after the withdrawal of the International Coffee Agreement in 1989 its price sank and the production decreased from year to year, though cutting away of coffee trees was banned. The author made an investigation in villages in Nyeri District for clarifying the reasons behind this trend in 1993 and 1995. Neglect, intercropping resulted in lesser yields and pruning (practically cutting back) to the main stem led to a total lack of the product. The size of a holding and the number of family members supported by a farm seemed to explain the application of these methods differently. A few entrepreneur-farmers used the last method for producing more profitable products, like milk, and many smallholders with very small amount of land applied it for producing staple food instead of coffee. The production of food was a priority in general and it determined decisions concerning the cultivation of coffee.

KÉPEK

1. Köztes vetés egy kikuju kertben (Sárkány Mihály felvétele, Rititi, Kenya, 1993)

2. Kávét szed idős asszony (Sárkány Mihály felvétele, Rititi, Kenya, 1993)

3. Kávé szemléje a kávégyárban (Sárkány Mihály felvétele, Rititi, Kenya, 1993)

4. Kávégyár Nyeri Districtben (Sárkány Mihály felvétele, Rititi, Kenya, 1993)

